

KRYSTIAN MACIEJ SZUDAREK (SZCZECIN)
ORCID: 0000-0001-9908-1055

**Rola Wielkiej Brytanii w ustanowieniu
systemu ochrony praw mniejszości
narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej
po I wojnie światowej: artykuł recenzyjny
monografii Dariusza Jeziornego *Londyn wobec
ochrony mniejszości żydowskich w Europie
Środkowo-Wschodniej (1918–1919)*,
Łódź 2016, Wydawnictwo Uniwersytetu
Łódzkiego, ss. 192***

Wielkie mocarstwa miały decydujący wpływ na kształtowanie się nowego ładu politycznego w Europie Środkowo-Wschodniej po zakończeniu pierwszej wojny światowej. Na Konferencji Pokojowej w Paryżu przesądziły one nie tylko o kształcie nowych granic państw w tej części kontynentu, lecz także narzuciły im w oddzielnych traktatach zobowiązania w zakresie ochrony praw mniejszości narodowych. Inicjatorami takiego rozwiązania były wpływowe organizacje żydowskie, które obawiały się o los ludności wyznania mojżeszowego w państwach powstających na gruzach monarchii Habsburgów oraz na zachodnich rubieżach Rosji pogrążonej wciąż w rewolucji i wojnie domowej. Pierwsza została zmuszona do sygnowania takiego traktatu delegacja polska, co nastąpiło w Wersalu 28 VI 1919 r. Tadeusz Piszczkowski określił

* Artykuł recenzyjny powstał dzięki wsparciu finansowemu Fundacji z Brzezia Lanckorońskich.

to mianem „gorzkiej pigułki”, którą polscy delegaci musieli przełknąć, zanim dane im było złożyć podpis pod Traktatem Pokoju z Niemcami¹. Geneza tych wydarzeń oraz stanowisko Polski wobec kwestii ochrony mniejszości narodowych w okresie międzywojennym doczekały się już wielu opracowań². W historiografii brakowało natomiast monografii traktującej o roli, jaką odegrała Wielka Brytania w wypracowaniu zasad wersalskiego systemu ochrony mniejszości narodowych. Temat ten podjął w swojej najnowszej książce Dariusz Jeziorny.

Autor recenzowanej książki jest profesorem w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego i specjalizuje się w badaniach nad polityką zagraniczną Wielkiej Brytanii w okresie międzywojennym. W jego bogatym dorobku naukowym na uwagę zasługują zwłaszcza dwie opublikowane dotychczas monografie. Pierwsza, to poprawiona i uzupełniona wersja rozprawy doktorskiej traktującej o koncepcjach i polityce Wielkiej Brytanii wobec Austrii na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 r.³ Druga zaś to rozprawa habilitacyjna poświęcona stanowisku dyplomacji brytyjskiej wobec

¹ T. Piszczkowski, *Odbudowanie Polski 1914–1921. Historia i polityka*, Londyn 1969, s. 229–230; tenże, *Anglia a Polska 1914–1939 w świetle dokumentów brytyjskich*, Londyn 1975, s. 118–120.

² Zob.: W. Michowicz, *Polska wobec traktatu i procedury mniejszościowej w latach 1920–1934*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Seria I, Nauki Humanistyczno-Społeczne 1960, z. 15, s. 189–226; J. Krasuski, *Geneza i treść traktatu między Polską a pięciu głównymi mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi z punktu widzenia stosunków polsko-niemieckich*, [w:] *Problem polsko-niemiecki w traktacie wersalskim*, red. J. Pawełski, Poznań 1963, s. 386–412; P. Korzec, *Polen und der Minderheitenschutzvertrag (1919–1934)*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” Neue Folge 22 (1974), nr 4, s. 515–555; J. Żarnowski, *Polska a międzynarodowy system ochrony mniejszości 1919–1934*, [w:] *Studia z najnowszej historii Niemiec i stosunków polsko-niemieckich*, red. S. Sierpowski, Poznań 1986, s. 219–223; J. Chlebowczyk, *W kwestii genezy międzynarodowej ochrony mniejszości po I wojnie światowej*, [w:] *Narody. Jak powstały i jak wybijały się na niepodległość? Profesorowi Tadeuszowi Łepkowskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy przyjaciele, koledzy, uczniowie*, red. M. Kula, Warszawa 1989, s. 427–434; S. Sierpowski, *Narodziny systemu ochrony mniejszości*, [w:] *Traktat Wersalski z perspektywy 70 lat*, red. V. Sobczak, P. Czajkowski, Warszawa 1995, s. 52–72; T. Schramm, *Geneza i powstanie traktatu o ochronie mniejszości narodowych*, [w:] *Powrót Polski na mapę Europy. Sesja naukowa poświęcona 70. rocznicy Traktatu Wersalskiego*, red. C. Bloch, Z. Zieliński, Lublin 1995, s. 297–327; A.M. Brzeziński, *Wersalski system ochrony mniejszości narodowych w Europie*, [w:] *Centrum i regiony narodowościowe w Europie od XVIII do XX wieku*, red. E. Wiśniewski, Łódź 1998, s. 146–158.

³ D. Jeziorny, *Londyn a spuścizna po monarchii Habsburgów. Sprawa Austrii w koncepcjach i praktyce dyplomatycznej Wielkiej Brytanii (1918–1919)*, Toruń 2002. Monografia była nominowana do nagrody w Konkursie im. Wacława Felczaka i Henryka Wereszyckiego w 2002 r.

koncepcji paktu wschodniego w latach 1933–1935⁴. Wysoki poziom merytoryczny tych książek lokuje prof. Jeziornego w gronie czołowych znawców polityki brytyjskiej wobec Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym. *Nota bene* problematyka ochrony mniejszości narodowych nie stanowi *novum* w badaniach prowadzonych przez Autora recenzowanej monografii. Tej problematyce było poświęcone jego magisterium, przygotowane przed laty pod kierunkiem prof. Waldemara Michowicza, i co za tym idzie – jego pierwsze publikacje naukowe⁵. Należy również wskazać na to, że zapowiedzią recenzowanej książki i jej głównych tez był opublikowany równocześnie artykuł o stanowisku dyplomacji brytyjskiej w kwestii stworzenia systemu ochrony praw mniejszości żydowskich po pierwszej wojnie światowej⁶.

Na recenzowaną pracę składają się: wstęp, pięć rozdziałów napisanych w układzie chronologicznym, zakończenie, bibliografia, słownik osób występujących w książce oraz wykaz skrótów. Wstęp został napisany wzorcowo. Zawiera bowiem wszystkie elementy, którymi powinien charakteryzować się wstęp dobrej pracy naukowej. Po pierwsze obejmuje wprowadzenie do tematu zasadniczego. Autor wyjaśnił w nim pokrótce specyfikę i zróżnicowanie diaspory żydowskiej. Wskazał również na to, że problem traktowania mniejszości żydowskich w Europie w momencie zakończenia wielkiej wojny nie należał do nowych i był jednym z czynników narodzin ruchu syjonistycznego, który w 1917 r. zyskał poparcie brytyjskich kół rządowych. Celem pracy w ujęciu jej Autora (s. 12–13) jest analiza stanowiska rządu brytyjskiego wobec ludności żydowskiej zamieszkującej Europę Środkowo-Wschodnią w latach 1918–1919, a więc w okresie kształtowania nowego ładu pokojowego po zakończonej wojnie, ze szczególnym uwzględnieniem działań i decyzji Konferencji Pokojowej w Paryżu oraz roli dyplomacji brytyjskiej w zakresie ustanowienia międzynarodowych gwarancji praw mniejszości w państwach Europy Środkowo-

⁴ Tenże, *Dyplomacja brytyjska wobec koncepcji paktu wschodniego (1933–1935). Analizy, projekty, działania*, Łódź 2011. Angielska wersja tej monografii została opublikowana w ramach realizacji grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki: tenże, *British Diplomacy and the Concept of the Eastern Pact (1933–1935). Analyses, Projects, Activities*, Stuttgart 2017.

⁵ Tenże, *Sprawa ochrony praw mniejszości żydowskiej w Polsce w dobie Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 roku*, *Acta Universitatis Lodzianensis* 54 (1995), *Folia Historica*, s. 37–60; tenże, *Akcja amerykańskich organizacji żydowskich na rzecz międzynarodowej ochrony praw mniejszości (1918–1919)*, *Acta Universitatis Lodzianensis* 59 (1997), *Folia Historica*, s. 5–19.

⁶ Tenże, *Dyplomacja brytyjska a kwestia ochrony praw mniejszości żydowskich po I wojnie światowej*, [w:] *Dyplomacja europejska wobec wyzwań XX i XXI wieku*, red. E. Alabrudzińska, Toruń 2016, s. 9–46.

-Wschodniej. O dojrzałości koncepcji merytorycznej recenzowanej książki świadczy przedstawiony we wstępie obszerny katalog szczegółowych pytań badawczych. Wstęp dopełniają omówienie struktury i treści poszczególnych rozdziałów oraz charakterystyka wykorzystanych źródeł i literatury przedmiotu.

Monografię cechuje solidna baza źródłowa, efekt bardzo dobrze przeprowadzonej i gruntownej kwerendy, która przyniosła plon w postaci szczegółowych informacji na temat czynników wpływających na kształtowanie polityki brytyjskiej wobec badanego zagadnienia oraz pozwoliła na precyzyjne odtworzenie procesu podejmowania decyzji przez brytyjskich dyplomatów i polityków, umożliwiając tym samym Autorowi przedstawienie przekonujących i wyczerpujących odpowiedzi na postawione we wstępie pytania badawcze. Należy więc podkreślić, że Autor dotarł nie tylko do oficjalnych, urzędowych materiałów archiwalnych brytyjskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych zdeponowanych w The National Archives w Londynie, lecz także do kolekcji prywatnych dokumentów angielskich polityków i dyplomatów przechowywanych w The British Library w Londynie oraz w The Churchill Archives w Cambridge. Wykorzystał on również, co zrozumiale, polskie archiwalia z Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Wśród dokumentów publikowanych najistotniejsze znaczenie dla Autora pracy miały brytyjskie, amerykańskie, francuskie i polskie wydawnictwa dokumentów dotyczące Konferencji Pokojowej w Paryżu. W tej kategorii źródeł na uwagę zasługuje uwzględnienie przez Jeziornego mało znanej w Polsce i niewykorzystywanej dotychczas szerzej przez polskich historyków edycji *British Documents on Foreign Affairs* zawierającej poufne dokumenty Foreign Office, tzw. Confidential Prints. Są to telegramy, depesze i raporty brytyjskich dyplomatów z poszczególnych ambasad i poselstw, jak też notatki i memoranda urzędników Ministerstwa oraz stenogramy posiedzeń międzynarodowych konferencji.

Autor książki uwzględnił również najistotniejsze z punktu widzenia podjętego tematu dzienniki, pamiętniki, wspomnienia oraz prace polityków. Jednakże w tej kategorii źródeł zabrakło opublikowanego diariusza doradcy prawnego delegacji Stanów Zjednoczonych na Paryskiej Konferencji Pokojowej, Davida Huntera Millera⁷.

Dostępność angielskich tytułów prasowych w formie cyfrowej stwarza historykom okazję do podejmowania pogłębionych badań porównawczych dotyczących brytyjskiej opinii publicznej oraz roli prasy w jej kształtowaniu. Jeziorny w pełni te możliwości wykorzystał. W sytuacji bowiem, gdy Wielka Brytania nie dysponowa-

⁷ D.H. Miller, *My Diary at the Conference of Paris with Documents*, vol. I-XXI, New York 1924.

ła jeszcze na przełomie 1918 i 1919 r. swoimi przedstawicielami dyplomatycznymi w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, to prasa brytyjska stanowiła główne, często jedyne, ale nie zawsze miarodajne źródło informacji na temat traktowania ludności żydowskiej i antysemickich zająć w państwach tego regionu. Autor pracy przeprowadził w związku z tym szczegółową i systematyczną kwerendę prasową, którą objął trzy brytyjskie ogólnokrajowe dzienniki – londyński „The Times”, liberalny „Manchester Guardian” i labourzystowski „Herald” (od 1 IV 1919 r. ukazujący się jako „Daily Herald”) – oraz wiele tytułów brytyjskiej prasy lokalnej.

Złożoność i wielowymiarowość podjętej tematyki wymagała od Autora sięgnięcia do opracowań kilku powiązanych ze sobą ściśle zagadnień. Jeziorny bardzo dobrze poradził sobie z tym zadaniem. Wykorzystał bowiem obszerną literaturę przedmiotu na temat: historii Konferencji Pokojowej w Paryżu, genezy stworzonego wówczas systemu międzynarodowych gwarancji praw mniejszości w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, położenia ludności żydowskiej w państwach tego regionu, programów politycznych poszczególnych organizacji żydowskich, przygotowań dyplomacji brytyjskiej do Konferencji Pokojowej oraz procesów podejmowania decyzji w brytyjskiej polityce zagranicznej. Literatura poświęcona każdemu z tych zagadnień liczy dziesiątki książek i setki artykułów naukowych. W tej sytuacji Autor był oczywiście zmuszony do przeprowadzenia trudnej selekcji. Jego wybór uznaję zasadniczo za trafny. Zdziwienie budzi jedynie pominięcie monografii Carole Fink⁸.

Jak już wspomniano, recenzowana książka składa się z pięciu rozdziałów, w których ukazano szczegółowo ewolucję stanowiska brytyjskiego wobec badanego problemu. W pierwszym rozdziale Autor przedstawił złożone przyczyny nasilenia antyżydowskich resentymentów w Europie Środkowo-Wschodniej w trakcie i po zakończeniu pierwszej wojny światowej, które w konsekwencji doprowadziły do wystąpień przeciw ludności wyznania mojżeszowego na terenie Galicji, ziemiach byłego Królestwa Polskiego, w Wielkopolsce, na Węgrzech, w Czechosłowacji, Rumunii, na Ukrainie, jak też na terenie Niemiec czy w stolicy Austrii. Wskazał w nim

⁸ C. Fink, *Defending the Rights of Others. The Great Powers, the Jews, and International Minority Protection, 1878–1938*, Cambridge 2004. Zob. także: taż, *The League of Nations and the Minorities Question*, *World Affairs* 157 (1995), nr 4, s. 197–205; taż, *The Paris Peace Conference and the Question of Minority Rights*, *Peace and Change* 19 (1996), nr 3, s. 273–288; taż, *The Minorities Question at the Paris Peace Conference: The Polish Minority Treaty, June 28 1919*, [w:] *The Treaty of Versailles. A Reassessment after 75 Years*, eds. by M.F. Boemeke, G.D. Feldman, E. Glaser, Cambridge 1998, s. 249–274; taż, *Minority Rights as an International Question*, *Contemporary European History* 9 (2000), nr 3, s. 385–400.

również, że informacje publikowane na ten temat w prasie brytyjskiej (i nie tylko) w okresie od października 1918 r. do lipca 1919 r. były zdominowane przez doniesienia o antysemickich wystąpieniach ludności polskiej. Taki stan rzeczy utrudniał działania władz i dyplomacji odradzającej się Polski na forum międzynarodowym w trakcie Konferencji Pokojowej w Paryżu. Wśród części amerykańskich i brytyjskich polityków zrodziło się bowiem wówczas przekonanie, że „problem żydowski” – rozumiany jako zagwarantowanie praw ludności żydowskiej w państwach Europy Środkowo-Wschodniej – należy uregulować w formie umowy międzynarodowej⁹.

Rozdział drugi przynosi odpowiedź na pytanie, jakie stanowisko wobec tej kwestii zajmowała dyplomacja brytyjska w przededniu rozpoczęcia Konferencji Pokojowej w Paryżu. Zawiera on również szczegółowe omówienie rozbieżnych postulatów zgłaszanych w tej materii przez najważniejsze organizacje żydowskie – Światową Organizację Syjonistyczną, Joint Foreign Committee w Wielkiej Brytanii, Alliance Israélite Universelle we Francji i American Jewish Committee w Stanach Zjednoczonych. Jest to niezwykle istotne, gdyż ich przedstawiciele podczas Konferencji Pokojowej w Paryżu próbowali za kulisami wpływać na politykę wielkich mocarstw, które decydowały o nowym ładzie międzynarodowym.

Jeziorny dowodzi, że jakkolwiek problem statusu i ochrony praw ludności żydowskiej w państwach Europy Środkowo-Wschodniej był przedmiotem analiz dyplomacji brytyjskiej przed styczniem 1919 r., to jednak w Londynie nie wypracowano w tej kwestii sprecyzowanego stanowiska ani tym bardziej instrukcji dla delegacji udającej się do Paryża. Poszczególni urzędnicy Political Intelligence Department w Foreign Office¹⁰ mieli bowiem odmienne poglądy na ten temat. Fundamentalny spór dotyczył tego, czy popierać jedynie i zagwarantować równouprawnienie Żydów w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, czy też dodatkowo uznać ich za oddzielną narodowość. Z tego powodu taktyka delegacji brytyjskiej w tej kwestii w pierwszej fazie obrad Konferencji Paryskiej była zgodna z maksymą „wait and see”.

⁹ Por. na ten temat: N. Davies, *Great Britain and the Polish Jews 1918–1920*, *Journal of Contemporary History* 8 (1973), nr 2, s. 119–142; R.M. Wallis, *The Vagaries of British Compassion: Britons, Poles and Jews after the First World War*, *Polin* 26 (2013), s. 463–491. W okresie od października 1918 r. do lipca 1919 r. kwestia traktowania Żydów w Polsce była przedmiotem licznych zapytań parlamentarnych w brytyjskiej Izbie Gmin (zob. *Hansard – House of Commons. Parliamentary Debates, Official Report, 5th Series*).

¹⁰ Na temat znaczenia tego Departamentu zob. także: E. Goldstein, *The Foreign Office and Political Intelligence 1918–1920*, *Review of International Studies* 14 (1988), nr 4, s. 275–288; A. Sharp, *Some Relevant Historians – the Political Intelligence Department of the Foreign Office, 1918–1920*, *Australian Journal of Politics and History* 34 (1988), nr 3, s. 359–368.

W rozdziale trzecim Autor skonfrontował skrajnie antypolskie informacje publikowane na łamach prasy brytyjskiej o złym traktowaniu Żydów i pogromach ludności żydowskiej w Polsce z treścią doniesień brytyjskich członków kolejnych misji, które zostały wysłane na początku 1919 r. nad Wisłę. W swoich raportach nie potwierdzili oni wyjątkowo antysemitckiego nastawienia Polaków. Jeziorny podkreśla również, że w tym czasie (luty 1919 r.) bez mała większość dyplomatów brytyjskich skłaniała się już ku koncepcji rozwiązania kwestii żydowskiej przez zagwarantowanie Żydom jedynie równości traktowania z innymi obywatelami w poszczególnych państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Wyjątkiem w Foreign Office był czołowy ekspert od spraw polskich Lewis Namier (właśc. Ludwik Niemirowski), który nadal popierał koncepcję traktowania ich jako oddzielnej narodowości i przyznania im autonomii kulturalno-narodowej¹¹.

Dalszą ewolucję stanowiska brytyjskiego wobec problemu żydowskiego w państwach Europy Środkowo-Wschodniej Jeziorny przedstawił w rozdziale czwartym. W marcu i kwietniu 1919 r. na Konferencji Pokojowej doszło bowiem do zaostreżenia zmagają wokół problemu ochrony praw Żydów. Organizacje żydowskie, działając aktywnie w Paryżu, dążyły do umiędzynarodowienia tej kwestii. Doniesienia z Polski z tego okresu na temat nowych zajęć antyżydowskich i pogromów ludności żydowskiej, niezależnie od tego, że były one różnie przedstawiane i odmiennie interpretowane, spowodowały, że wielkie mocarstwa zdecydowały się ostatecznie 1 V 1919 r. na powołanie specjalnej komisji, która otrzymała zadanie opracowania klauzul chroniących prawa mniejszości narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej. Odstąpiono zatem od koncepcji forsowanej pierwotnie przez prezydenta Stanów Zjednoczonych Thomasa Woodrowa Wilsona, a zakładającej, iż klauzule tej treści zostaną zawarte w pakcie Ligi Narodów. Przyczyniły się do tego japońskie postulaty zagwarantowania w tymże dokumencie także klauzuli dotyczącej równości rasowej, czyli wprowadzenia zakazu pozbawiania ludzi równych praw ze względu na ich rasę i narodowość. Były one dla Amerykanów nie do przyjęcia, gdyż Waszyngton nie mógłby wówczas stosować restrykcyjnej polityki imigracyjnej¹².

¹¹ Zob. także: D. Jeziorny, *Co wiedzieli Brytyjczycy? Relacje o pogromach Żydów w Polsce z lat 1918–1919 nad Tamizą*, [w:] *Pogromy Żydów na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. III: *Historiografia, polityka, recepcja społeczna (do 1939 roku)*, red. K. Kijek, A. Markowski, K. Zieliński, Warszawa 2019, s. 229–255.

¹² Szerzej na ten temat zob.: P. Lauren, *Human Rights in History: Diplomacy and Racial Equality at the Paris Peace Conference*, *Diplomatic History* 2 (1978), nr 3, s. 257–278; N. Shimazu, *Japan, Race and Equality: The Racial Equality Proposal of 1919*, London–New York 1998.

W ostatnim, piątym rozdziale Jeziorny przedstawił rolę dyplomatów i polityków brytyjskich w przygotowaniu końcowej wersji klauzul zawierających gwarancje praw mniejszości w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Wstępne projekty klauzul opracowywano na forum Komitetu Nowych Państw. Ostateczny kształt nadawano im podczas dyskusji w Radzie Czterech z udziałem premiera Wielkiej Brytanii Davida Lloyda George'a.

Prace Komitetu Nowych Państw zdominowali Brytyjczyk James Headlam-Morley¹³ i Amerykanin David Hunter Miller¹⁴. Jeziorny wskazuje, że forsowali oni odmienne koncepcje rozwiązania kwestii ochrony mniejszości zarówno w odniesieniu do treści, jak i formy. Headlam-Morley był zwolennikiem mniej radykalnych rozwiązań i w wielu sprawach konsultował się z przedstawicielem Joint Foreign Committee – Lucieniem Wolfem, który reprezentował „umiarkowane” skrzydło brytyjskiego ruchu żydowskiego¹⁵. Miller tymczasem był „tubą” American Jewish Congress i popierał jego daleko idące propozycje¹⁶. W efekcie relacje pomiędzy Headlam-Morleyem i Millerem były napięte, o czym świadczą zapisy w ich diariuszach, w których określali siebie nawzajem, używając dosadnych epitetów. 29 V 1919 r. Miller opuścił Paryż i udał się do Stanów Zjednoczonych. Otrzymał bowiem od prezydenta Wilsona misję przeprowadzenia poufnych rozmów z członkami amerykańskiego Senatu, mających na celu zapewnienie ratyfikacji traktatu wersalskiego, a tym samym paktu

¹³ Na temat Jamesa Headlam-Morleya zob.: A. Sharp, *James Headlam-Morley: Creating International History*, *Diplomacy & Statecraft* 9 (1998), nr 3, s. 266–283. Headlam-Morley był autorem rozdziału dotyczącego zagadnienia traktatowej ochrony mniejszości w sześciotomowej historii Konferencji Pokojowej w Paryżu wydanej pod auspicjami Chatham House. Zob.: *A History of the Peace Conference of Paris*, t. V: *Economic Reconstruction and Protection of Minorities*, ed. by H.W.V. Temperley, London 1921, s. 112–149.

¹⁴ Zob.: J.P. Posey, *David Hunter Miller at the Paris Peace Conference*, November, 1918–May, 1919, rozprawa doktorska, University of Georgia, Athens 1962, rozdział VI: „David Hunter Miller and International Obligations. My Brother's Keeper”, s. 162–178; tenże, *David Hunter Miller and the Polish Minorities Treaty*, *Southern Quarterly* 8 (1970), nr 2, s. 163–176.

¹⁵ Zob.: M. Levene, *Britain, a British Jew, and Jewish Relations with the New Poland: The Making of the Polish Minorities Treaty of 1919*, *Polin* 8 (1994), s. 14–41; E.C. Black, *Lucien Wolf and the Making of Poland: Paris 1919*, *Polin* 2 (1987), s. 5–36; tenże, *Squaring a Minorities Triangle: Lucien Wolf, Jewish Nationalism and Polish Nationalists*, [w:] *Reconstruction of Poland, 1914–1923*, ed. by P. Latawski, New York 1992, s. 13–40.

¹⁶ Zob.: C. Fink, *Louis Marshall: An American Jewish Diplomat in Paris 1919*, *American Jewish History* 94 (2008), nr 1, s. 21–40.

Ligi Narodów. Jego miejsce w Komitecie zajął Manley O. Hudson¹⁷. Headlam-Morley zastąpił z kolei od września 1919 r. Edward H. Carr.

Ostateczne ustalenia w zakresie ochrony praw mniejszości narzucone Polsce, a następnie Czechosłowacji, Królestwu Serbów, Chorwatów i Słowenów, Rumunii, Grecji i Armenii zostały w zdecydowanym stopniu przeforsowane przez delegatów brytyjskich, którzy promowali rozwiązanie mające zapewnić stabilizację sytuacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Z tych też względów Headlam-Morley i Lloyd George skutecznie sprzeciwili się nadaniu ludności żydowskiej autonomii narodowo-kulturalnej i uznaniu jej za odrębny naród. Na ich wniosek także ustalono, że prawo apelacji w sprawie nieprzestrzegania praw mniejszości przysługiwało jedynie państwom członkowskim Rady Ligi Narodów. Postanowienia dotyczące ochrony mniejszości zostały włączone również do traktatów pokoju z Austrią, Bułgarią, Węgrami i Turcją. Autor książki w jej zakończeniu podkreślił paradoks polegający na tym, że delegaci brytyjscy, którzy przybyli na Konferencję Pokojową do Paryża bez skonkretyzowanego stanowiska w tej kwestii, w ostatecznym rozrachunku stali się głównymi architektami wersalskiego systemu ochrony mniejszości¹⁸.

Recenzowana książka stanowi zasadniczo studium z zakresu historii dyplomacji, a na jej kartach pojawiają się dziesiątki dyplomatów, polityków i wojskowych etc. Autor prawidłowo wprowadził poszczególne postacie do tekstu, podając przy pierwszej wzmiance danej osoby pełne imię, nazwisko oraz sprawowaną przez nią funkcję. Dodatkowo pomocny jest w tym zakresie zamieszczony na końcu pracy słownik postaci występujących w książce, w którym nie ograniczono się jedynie, jak to zazwyczaj bywa, do podania nazwisk i imion, ale przy każdej z nich zamieszczono krótką notkę biograficzną. W tym miejscu chciałbym wskazać jedynie na drobne potknięcie. Mianowicie wielokrotnie występujący na kartach książki Arthur James Balfour uzyskał tytuł hrabiowski dopiero w 1922 r. Do tego czasu funkcjonował w przestrzeni publicznej jako „Mr Balfour” i pisanie o nim *per* „Lord Balfour” w kontekście lat 1918–1919 nie jest zatem właściwe. Nie mam większych zastrzeżeń do korekty tekstu pracy. Wprawdzie generał Adrian Carton de Wiart został błędnie zapisany jako Adrian Carton de Wiatr (s. 91, 138–139, 184), ale to jedyna poważ-

¹⁷ Zob.: M.O. Hudson, *The Protection of Minorities and Natives in Transferred Territories*, [w:] *What Really Happened at Paris: The Story of the Peace Conference, 1918–1919 by American Delegates*, ed. by E.M. House, Ch. Seymour, New York 1921, s. 204–230.

¹⁸ Zob. także: P.B. Finney, *‘An Evil for all Concerned’: Great Britain and Minority Protection after 1919*, *Journal of Contemporary History* 30 (1995), nr 3, s. 533–551.

niejsza z niewielu dostrzeżonych pomyłek pisarskich i literówek. W tym przypadku zapewne spowodowana działaniem edytora tekstu.

Reasumując, należy stwierdzić, że otrzymaliśmy bardzo dobrze napisaną książkę, która traktuje o ważnej, a zarazem drażliwej kwestii w sposób kompetentny i bardzo wyważony. Dobrze byłoby pokusić się o przekład recenzowanej pracy na język angielski, by wprowadzić najnowsze ustalenia Dariusza Jeziornego do międzynarodowego obiegu naukowego. Bez wątpienia książka ta na to zasługuje. Warto byłoby wówczas uzupełnić ją o aneks zawierający tekst traktatu mniejszościowego podpisanego pomiędzy Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską 28 VI 1919 r. w Wersalu.

Bibliografia

- A History of the Peace Conference of Paris*, t. V: *Economic Reconstruction and Protection of Minorities*, ed. by H.W.V. Temperley, London 1921.
- Black E.C., *Lucien Wolf and the Making of Poland: Paris 1919*, *Polin* 2 (1987), s. 5–36.
- Black E.C., *Squaring a Minorities Triangle: Lucien Wolf, Jewish Nationalism and Polish Nationalists*, [w:] *Reconstruction of Poland, 1914–1923*, ed. by P. Latawski, New York 1992, s. 13–40.
- Brzeziński A.M., *Wersalski system ochrony mniejszości narodowych w Europie*, [w:] *Centrum i regiony narodowościowe w Europie od XVIII do XX wieku*, red E. Wiśniewski, Łódź 1998, s. 146–158.
- Chlebowczyk J., *W kwestii genyzy międzynarodowej ochrony mniejszości po I wojnie światowej*, [w:] *Narody. Jak powstawały i jak wybijały się na niepodległość? Profesorowi Tadeuszowi Łepkowskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy przyjaciele, koledzy, uczniowie*, red. M. Kula, Warszawa 1989, s. 427–434.
- Davies N., *Great Britain and the Polish Jews 1918–1920*, *Journal of Contemporary History* 8 (1973), nr 2, s. 119–142.
- Fink C., *Defending the Rights of Others: The Great Powers, the Jews, and International Minority Protection, 1878–1938*, Cambridge 2004.
- Fink C., *Louis Marshall: An American Jewish Diplomat in Paris 1919*, *American Jewish History* 94 (2008), nr 1, s. 21–40.
- Fink C., *Minority Rights as an International Question*, *Contemporary European History* 9 (2000), nr 3, s. 385–400.

- Fink C., *The League of Nations and the Minorities Question*, *World Affairs* 157 (1995), nr 4, s. 197–205.
- Fink C., *The Minorities Question at the Paris Peace Conference: The Polish Minority Treaty, June 28 1919*, [w:] *The Treaty of Versailles: A Reassessment after 75 Years*, ed. by M.F. Boemeke, G.D. Feldman, E. Glaser, Cambridge 1998, s. 249–274.
- Fink C., *The Paris Peace Conference and the Question of Minority Rights*, *Peace and Change* 19 (1996), nr 3, s. 273–288.
- Finney P.B., 'An Evil for all Concerned': *Great Britain and Minority Protection after 1919*, *Journal of Contemporary History* 30 (1995), nr 3, s. 533–551.
- Goldstein E., *The Foreign Office and Political Intelligence 1918–1920*, *Review of International Studies* 14 (1988), nr 4, s. 275–288.
- Hudson M.O., *The Protection of Minorities and Natives in Transferred Territories*, [w:] *What Really Happened at Paris: The Story of the Peace Conference, 1918–1919 by American Delegates*, ed. by E.M. House, Ch. Seymour, New York 1921, s. 204–230.
- Jeziorny D., *Akcja amerykańskich organizacji żydowskich na rzecz międzynarodowej ochrony praw mniejszości (1918–1919)*, *Acta Universitatis Lodziensis* 59 (1997), *Folia Historica*, s. 5–19.
- Jeziorny D., *British Diplomacy and the Concept of the Eastern Pact (1933–1935). Analyses, Projects, Activities*, Stuttgart 2017.
- Jeziorny D., *Co wiedzieli Brytyjczycy? Relacje o pogromach Żydów w Polsce z lat 1918–1919 nad Tamizą*, [w:] *Pogromy Żydów na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. III: *Historiografia, polityka, recepcja społeczna (do 1939 roku)*, red. K. Kijek, A. Markowski, K. Zieliński, Warszawa 2019, s. 229–255.
- Jeziorny D., *Dyplomacja brytyjska a kwestia ochrony praw mniejszości żydowskich po I wojnie światowej*, [w:] *Dyplomacja europejska wobec wyzwań XX i XXI wieku*, red. E. Alabrudzińska, Toruń 2016, s. 9–46.
- Jeziorny D., *Dyplomacja brytyjska wobec koncepcji paktu wschodniego (1933–1935). Analizy, projekty, działania*, Łódź 2011.
- Jeziorny D., *Londyn a spuścizna po monarchii Habsburgów. Sprawa Austrii w koncepcjach i praktyce dyplomatycznej Wielkiej Brytanii (1918–1919)*, Toruń 2002.
- Jeziorny D., *Sprawa ochrony praw mniejszości żydowskiej w Polsce w dobie Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 roku*, *Acta Universitatis Lodziensis* 54 (1995), *Folia Historica*, s. 37–60.
- Korzec P., *Polen und der Minderheitenschutzvertrag (1919–1934)*, „*Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*” *Neue Folge*, 22 (1974), nr 4, s. 515–555.

- Krasuski J., *Geneza i treść traktatu między Polską a pięciu głównymi mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi z punktu widzenia stosunków polsko-niemieckich*, [w:] *Problem polsko-niemiecki w traktacie wersalskim*, red. J. Pajewski, Poznań 1963, s. 386–412.
- Lauren P., *Human Rights in History: Diplomacy and Racial Equality at the Paris Peace Conference*, *Diplomatic History* 2 (1978), nr 3, s. 257–278.
- Levene M., *Britain, a British Jew, and Jewish Relations with the New Poland: The Making of the Polish Minorities Treaty of 1919*, *Polin* 8 (1994), s. 14–41.
- Michowicz W., *Polska wobec traktatu i procedury mniejszościowej w latach 1920–1934*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Seria I, Nauki Humanistyczno-Społeczne* 1960, z. 15, s. 189–226.
- Miller D.H., *My Diary at the Conference of Paris with Documents*, vol. I–XXI, New York 1924.
- Piszczkowski T., *Anglia a Polska 1914–1939 w świetle dokumentów brytyjskich*, Londyn 1975.
- Piszczkowski T., *Odbudowanie Polski 1914–1921. Historia i polityka*, Londyn 1969.
- Posey J.P., *David Hunter Miller and the Polish Minorities Treaty*, *Southern Quarterly* 8 (1970), nr 2, s. 163–176.
- Posey J.P., *David Hunter Miller at the Paris Peace Conference, November, 1918–May, 1919*, dysertacja doktorska, University of Georgia, Athens 1962.
- Schramm T., *Geneza i powstanie traktatu o ochronie mniejszości narodowych*, [w:] *Powrót Polski na mapę Europy. Sesja naukowa poświęcona 70. rocznicy Traktatu Wersalskiego*, red. C. Bloch, Z. Zieliński, Lublin 1995, s. 297–327.
- Sharp A., *James Headlam-Morley: Creating International History*, *Diplomacy & Statecraft* 9 (1998), nr 3, s. 266–283.
- Sharp A., *Some Relevant Historians – the Political Intelligence Department of the Foreign Office, 1918–1920*, *Australian Journal of Politics and History* 34 (1988), nr 3, s. 359–368.
- Shimazu N., *Japan, Race and Equality: The Racial Equality Proposal of 1919*, London–New York 1998.
- Sierpowski S., *Narodziny systemu ochrony mniejszości*, [w:] *Traktat Wersalski z perspektywy 70 lat*, red. V. Sobczak, P. Czajkowski, Warszawa 1995, s. 52–72.
- Wallis R.M., *The Vagaries of British Compassion: Britons, Poles and Jews after the First World War*, *Polin* 26 (2013), s. 463–491.

Żarnowski J., *Polska a międzynarodowy system ochrony mniejszości 1919–1934*, [w:] *Studia z najnowszej historii Niemiec i stosunków polsko-niemieckich*, red. S. Sierpowski, Poznań 1986, s. 219–223.

Nadesłany: 25 VI 2021

Zaakceptowany: 2 VII 2021

Dr Krystian Maciej Szudarek
Uniwersytet Szczeciński
Instytut Historyczny
ul. Krakowska 71–79
71-017 Szczecin
e-mail: krystian.szudarek@usz.edu.pl